Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

01 October – 14 November 2026

UDK 32

VAKILLIK DEMOKRATIYASIDA SHAXS SUBYEKTLIGI VA BEGONALASHUV MUAMMOSI

Dilraboxon Abdurashidovna Xudoynazarova*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

MAQOLA MA‘LUMOTLARI

✉ dilraboxon96@gmail.com

Kalit so‘zlar:

vakillik demokratiyasi, shaxs subyektligi, siyosiy begonalashuv, vakillik da’vosi, vositachilik, hisobdorlik, siyosiy tenglik, jamoat makoni

ANNOTATSIYA

Maqolada vakillik demokratiyasidagi shaxs subyektligi masalasi konseptual va dialektik tahlil qilinadi. Zarur vakillik masofasi begonalashtiruvchi uzilishdan farqlanadi. O‘z nomidan bildirilgan da’voni qayta talqin qilish, qaror jarayoniga ulanish va asosli e’tiroz imkoniyatlari ajratiladi.

KIRISH

Vakillik demokratiyasining falsafiy muammosi fuqaroning o‘z nomidan gapirish huquqi bilan boshqalarga umumiy qaror chiqarish vakolatini berishi o‘rtasida yuzaga keladi. Vakil siyosiy mehnat taqsimotini ta’minlaydi, turli manfaatlarni birlashtiradi va davomli boshqaruvni amalga oshiradi. Ayni paytda, fuqaro o‘z tajribasi uning nomidan aytilayotgan fikrda tanilmayotganini his qilishi mumkin. Ushbu masala vakillikning o‘zi shaxs erkinligini yo‘qotadimi yoki muayyan munosabatlar uni begonalashtiruvchi shaklga aylantiradimi, degan savolni qo‘yadi. Maqola ushbu farqni normativ jihatdan aniqlashtirishga qaratilgan.

Shaxs subyektligi mazkur tadqiqotda yolg‘iz individning tashqi ta’sirlardan mutlaqo xoli irodasi sifatida olinmaydi. U o‘z ehtiyojini anglash, uni boshqalarga tushuntirish, umumiy talabni shakllantirish va o‘z nomidan bildirilgan da’voga munosabat bildirish qobiliyatlarining munosabatli birligini anglatadi. Demak, siyosiy subyektlikning ijtimoiy shakllanishi uning yo‘qolishiga teng emas. Muammo ushbu shakllanishda shaxs o‘z talqinini qayta ifodalash imkoniyatiga egami yoki uning nomi tayyor siyosiy obrazga biriktirib qo‘yiladimi, degan nuqtada paydo bo‘ladi.

O. Shabrov siyosiy tushunchasining chegaralarini aniqlashda siyosatning iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy sohalar bilan aloqadorligini ko‘rsatadi [3]. Mazkur maqolada ushbu masala vakillik munosabatini faqat tashkilot tuzilmasi darajasida ko‘rmaslik uchun boshlang‘ich nuqta bo‘lib xizmat qiladi. Fuqaroning siyosiy imkoniyati uning kundalik tajribasi, muloqot tili va tashkilotlarga kira olish sharoitlari bilan bog‘liq. Shuning uchun subyektlikni faqat ovoz berish huquqining mavjudligiga qisqartirish vakillikning ijtimoiy mazmunini to‘liq ochmaydi. Institut va shaxs o‘rtasidagi aloqa kengroq tahlilni talab etadi.

Sh. Raxmonov vakillik hokimiyatining kommunikativ, integrativ va ishtirokchilik vazifalarini ajratadi hamda ommaviy muhokama va hisobdorlikni uning mazmunli faoliyati bilan bog‘laydi [1]. Bu normativ tavsifdan kelib chiqib, vakillik fuqarolarni birlashtirishi bilan birga, ularning farqli ovozlarini taniladigan holatda

saqlashi kerak, degan savol tug‘iladi. Integratsiya barcha pozitsiyalarni yagona tilga majburan moslashtirishni anglatsa, shaxsiy tajribaning siyosiy mazmuni yo‘qolishi mumkin. Aksincha, farqlarni umumiy qarorga bog‘lash imkonsiz bo‘lsa, vakillikning birgalikdagi harakatni tashkil etish vazifasi zaiflashadi.

Tadqiqotning asosiy savoli vakillikdagi zarur masofa qaysi sharoitda shaxsni siyosiy subyekt sifatida kuchaytirishi, qaysi sharoitda esa begonalashuvga aylanishidir. Maqsad vakilning barcha mustaqilligini yo‘qotish emas, ushbu mustaqillikni fuqarolar bilan bahslashiladigan munosabat ichida tushuntirishdir. Bunda fuqaroning natijadan norozi bo‘lishi, o‘zini tanitishga qiynalishi va qarorga ta’sir kanallaridan uzilishi alohida hodisalar sifatida ajratiladi. Ularni bir nom bilan ifodalash turli muammolarga bir xil yechim taklif qilishga olib kelishi mumkin.

Maqolaning mualliflik hissasi vakillik masofasini siyosiy begonalashuvdan farqlovchi munosabatli talqinni ishlab chiqishdan iborat. Vakil bilan fuqaro aynan bir xil fikrga ega bo‘lmasligi demokratik nuqsonning yetarli belgisi hisoblanmaydi. Hal qiluvchi mezon fuqaroning o‘z nomidan bildirilgan da’voni tanishi, unga e’tiroz bildira olishi va ushbu e’tirozni umumiy qaror muhokamasiga olib chiqish imkoniyatidir. Shu asosda vakillikning shaxsni jamoaviy faoliyatga kirituvchi hamda uning ovozini muzlatib qo‘yuvchi shakllari qiyoslanadi.

METODLAR

Tadqiqot normativ-konseptual tahlil va dialektik qiyoslash usullariga asoslanadi. Ular vakillik, siyosiy tenglik, jamoat makoni, saylov, siyosiy kommunikatsiya va partiyaviy prinsiplar masalalarini yoritadi. Tanlov predmetga aloqadorlik va nashr ma’lumotlarining tekshirilish imkoniyatiga tayandi. Asosiy vazifa nazariyalarni batafsil tarixiy tasniflashdan ko‘ra, ulardagi tushunchalar yordamida vakillik munosabatining shaxs subyektligiga ta’sirini normativ jihatdan ajratish bo‘ldi.

Raxmonov va Teshaboev maqolalarining ochiq matnlari, Salikov maqolasining jamoat makoni hamda siyosiy uzoqlashishga oid sahifalari, Sawardning universitet omboridagi qabul qilingan qo‘lyozmasining tegishli bo‘limlari o‘qildi. Shabrov, White, Näsström va Dischga oid foydalanilgan fikrlar rasmiy jurnal yoki nashriyot annotatsiyalarining chegarasida bayon qilindi. Qo‘lyozma sahifalari bilan yakuniy jurnal raqamlanishi aralashtirilmadi: bibliografiyada nashrning tekshirilgan sahifa oralig‘i ko‘rsatildi. Ushbu korpus to‘liq matnli tizimli sharh yoki barcha vakillik nazariyalarining umumlashtiruvchi tahlili sifatida taqdim etilmaydi.

Konseptual farqlashda subyektlik, siyosiy vositachilik, vakillik da’vosi, norozi bo‘lish va begonalashuv kategoriyalarining vazifalari aniqlandi. Subyektlik muayyan natijani doimo qo‘lga kiritish bilan tenglashtirilmadi. Begonalashuv esa har qanday vositachilik yoki fikrlar farqining nomi sifatida qo‘llanmadi. Uning analitik belgisi shaxsning o‘ziga taalluqli siyosiy tasvir va qaror jarayonini qayta muhokama qilish imkoniyatidan uzilishidir. Bunday ta’rif begonalashuvning hissiy tajribasini inkor etmaydi, ammo uni institutsional aloqalar bilan birgalikda tekshirishni talab qiladi.

Dialektik qiyoslash vakilning mustaqil hukmi bilan fuqarolar nazorati, umumiy manfaat bilan alohida tajriba, siyosiy safarbarlik bilan o‘zini qayta ifodalash o‘rtasidagi taranglikni yoritadi. Shartli fikriy misollar orqali bir tashqi belgi turli mazmun olishi mumkinligi tekshirildi. Masalan, vakilning saylovoldi fikridan chekinishi yangi dalilga asoslangan mas’uliyatli qaror ham, sabablarni yashirish ham bo‘lishi mumkin. Tahlilda bu ikki holatni faqat tashqi o‘xshashlik asosida tenglashtirmaslik, ularning asoslantirish shartlarini solishtirish tamoyili qo‘llandi.

Natijalar muallif ishlab chiqqan munosabatlar jadvali bilan umumlashtiriladi. Undagi qatorlar rivojlanish bosqichlari yoki fuqarolarga qo‘yiladigan baholar emas; ular vakillikning turli vazifalarida subyektlik qanday saqlanishi yoki cheklanishini ko‘rsatadi. Dalillash ichki izchillik, muqobil talqinni hisobga olish va vakil hamda fuqaro mas’uliyatini bir tomonlama yo‘qotmaslik orqali tekshirildi. Maqolada so‘rov natijalari, ijtimoiy guruhlar bo‘yicha ko‘rsatkichlar yoki taklifning amaliy samarasi haqidagi mavjud bo‘lmagan dalillar keltirilmaydi.

Qo‘lyozma matni va konseptual tahlil loyihasini ishlab chiqishda generativ sun’iy intellektdan foydalanildi. Bibliografik rekvizitlar nashriyotlar, ilmiy jurnallar va universitetlarning ochiq manbalari bilan solishtirildi.

NATIJALAR

Vakillik masofasining mavjudligi, avvalo, uning mazmunini baholash zarurligini bildiradi. Fuqaro barcha umumiy masalalarda bir vaqtning o‘zida chuqur bilimga, yetarli vaqtga va to‘liq axborotga ega bo‘lishi shart emas. Vakilning vazifasi shu cheklovlar sharoitida siyosiy faoliyatni davom ettirishdir. Ammo mehnat taqsimoti fuqaroning siyosiy maqomini kamaytirish uchun dalil bo‘la olmaydi. Vakil ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lgani sababli qaror haqida yaxshiroq tushuntirish berishga majbur; bu ustunlik uni tushuntirishdan ozod etmaydi.

Subyektlikning bir o‘lchovi shaxs o‘z tajribasini siyosiy talab sifatida shakllantira olishidir. Kundalik noqulaylik avtomatik ravishda ommaviy muammo sifatida tan olinmaydi. Uni nomlash, sabablarini ajratish va boshqalarning tajribasi bilan bog‘lash kerak bo‘ladi. Vakillik ushbu jarayonga til, tashkilot va muhokama maydoni berishi mumkin. Begonalashuv xavfi esa talqin yakuniy deb e’lon qilinib, shaxsga o‘z tajribasini boshqa shaklda tushuntirish imkoniyati qolmaganda yuzaga keladi. Shu sabab vositachilikning demokratik sifati uning qayta talqinga ochiqligi bilan bog‘lanadi.

L. Disch manfaatlar va saylovchilar guruhlari vakillikdan avval butunlay tayyor holatda mavjud bo‘ladi, degan tasavvurni muammolashtiradi. U vakillik jarayonidagi kommunikatsiya talab va manfaatlarni shakllantirishga ham ta’sir etishini saylovchilar jamoasining paradoksi orqali tushuntiradi [8]. Bizning talqinimizda bundan shaxs boshqariladigan materialdir, degan xulosa chiqmaydi. Aksincha, siyosiy shakllanishning ochiq tabiati fuqaroga taklif etilayotgan umumiy identiklikni qabul qilish, o‘zgartirish yoki rad etish imkonini saqlashni talab qiladi. Vakillik yaratadigan birlik uning ichidagi farqlarni yo‘q qilmasligi zarur.

Shartli misol sifatida turli kasb egalari bir hududdagi transport muammosi atrofida birlashganini tasavvur qilaylik. Dastlab ular xarajat, qatnov vaqti yoki qulaylik haqida alohida gapirishi mumkin. Vakil bu tajribalarni yagona jamoat xizmati masalasi sifatida ifodalaydi. Bunday umumlashtirish shaxslar oldindan aynan bir xil manfaatga ega bo‘lganini anglatmaydi; u umumiy harakat imkonini yaratadi. Biroq vakil keyin barcha qatnashchilar nomidan yangi, aloqasiz maqsadni e’lon qilsa, ularning dastlabki qo‘llab-quvvatlashi ushbu yangi da’voning avtomatik asosi bo‘lolmaydi.

Shaxs bir vaqtning o‘zida bir necha siyosiy aloqaga kirishishi mumkin. Kasbiy masalada bir tashkilotni qo‘llab-quvvatlash boshqa masalada uning barcha pozitsiyasini qabul qilishni bildirmaydi. Vakillik shaxsning butunligini bitta mansublikka tenglashtirsa, uning tajribasidagi farqlar yo‘qoladi. Shu sabab umumiy jamoani shakllantirishda da’voning doirasi aniq bo‘lishi lozim. Bir masalada vakillik qilish huquqini barcha masalalarga ko‘chirish shaxsning o‘zini siyosiy jihatdan aniqlash imkonini cheklaydi. Turli aloqalarga kirish esa mas’uliyatsizlik emas; u muayyan talablar bo‘yicha mas’uliyatni aniq taqsimlashga ham xizmat qilishi mumkin.

Subyektlikning yana bir o‘lchovi o‘z nomidan gapirayotgan kishiga munosabat bildirish imkonidir. M. Saward saylov orqali va saylovdan tashqari yuzaga keladigan vakillikda tenglik turli, ba’zan qisman shakllarda namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Uning tahlilida siyosiy ko‘rinish va yangi imkoniyatlar ilgari sezilmagan tengsizliklarni muhokamaga chiqarishi mumkin, lekin bu to‘liq tenglikka tenglashtirilmaydi [5]. Maqolamizda ushbu farq norasmiy vakillarni mutlaq yechim deb ko‘rsatmasdan, ular ochadigan imkoniyat va ular uchun zarur hisobdorlikni birgalikda baholashga xizmat qiladi.

Biror tashkilot saylovsiz ham muayyan guruhning manfaatini himoya qilishi mumkin. Biroq uning ko‘rinarliligi guruhdagi barcha kishilar uni vakil deb bilishini isbotlamaydi. Ommaviy maydonda ko‘p eshitilish bilan vakillik da’vosining qabul qilinishi alohida tekshiriladigan masalalardir. Agar tashkilot nomidan gapirilayotgan shaxslarga tanqid, muqobil tashabbus yoki chiqish yo‘lini qoldirmasa, u rasmiy institutlarga xos uzilishni takrorlashi mumkin. Demokratik tahlil shu sabab tashkilotning rasmiy yoki norasmiyligidan tashqari, uning nomidan gapirilayotgan kishilar bilan qanday munosabat o‘rnatganini ham so‘raydi.

Begonalashuvning mazmuniy ko‘rinishi fuqaro o‘zini siyosiy tasvirda tanimasligi bilan bog‘liq. Bu har doim vakil ataylab yolg‘on gapirganini anglatmaydi. Turli ehtiyojlarni birlashtirish jarayonida ayrim jihatlar soddalashtirilishi mumkin. Normativ muammo soddalashtirishning mavjudligidan ko‘ra, uni tuzatish mumkinligidadir. Shaxs o‘z tajribasi noto‘g‘ri ifodalanganini aytganda, uning fikri guruh manfaatlariga xiyonat deb chetlatilsa, vakillik jamoaning tirik xilma-xilligini tayyor tasvirga almashtiradi. Bunday sharoitda umumiy nom shaxs ovozini kuchaytirish o‘rniga yopishi mumkin.

Begonalashuvning jarayonga oid koʻrinishi esa shaxsning taklifi qaror maydoniga kirish yoʻlini topa olmasligidir. A. Salikov jamoat makonini qayta talqin qilishda kishilar bilan qaror chiqarish darajasi oʻrtasidagi katta masofani siyosiy uzoqlashish muammosi bilan bogʻlaydi. U muhokama, oʻzini namoyon etish va birgalikdagi harakatni tutashtirish imkoniyatlariga e’tibor qaratadi [4]. Mazkur maqolada bu fikr muhokama maydonini shunchaki fikrlar almashinuvi bilan cheklamaslik uchun ishlatiladi. Fuqaroning soʻzi tegishli qaror muhokamasiga qanday ulanayotgani muhimdir.

Vakillik siyosiy kasbiylashuvdan ajralmaydi, ammo kasbiy mahoratning oʻzi demokratik sifat kafolati emas. A. Teshaboev siyosiy konsaltingni tahlil, maslahat, kommunikatsiya strategiyasi va kampaniyalarni tashkil etish bilan bogʻliq faoliyat sifatida yoritadi [2]. Ushbu tavsifdan kelib chiqadigan mualliflik savoli xizmatning kimga va qanday shartlarda hisobdorligidir. Murakkab masalani tushunarli qilish fuqarolarning hukm chiqarish imkonini kuchaytirishi mumkin. Siyosiy kommunikatsiyani barcha hollarda manipulyatsiya deb atash ham shaxs subyektligini notoʻgʻri tushuntiradi. Har qanday dalil tanlanadi, tartiblanadi va muayyan maqsadda taqdim etiladi. Asosiy normativ farq auditoriya muqobil talqinlarni tekshira oladimi, axborot manbai va manfaatlari tushunarlimi, muhim holatlar yashirilmayaptimi, degan savollarga bogʻliq. Fuqaroni faqat ta’sir ostida qoluvchi passiv iste’molchi deb tasvirlash uning qarshi dalil yaratish va jamoaviy tashabbus koʻrsatish qobiliyatini chetga suradi. Shuning uchun tahlil ta’sirning mavjudligidan tashqari, unga javob berish sharoitlarini ham hisobga oladi.

Partiyalar shaxsiy ehtiyojlarni davomli siyosiy maqsadga bogʻlash imkonini beradi. J. White saylov tizimlarini baholashda partiyalarning hokimiyatga intilish jarayonida oʻz prinsiplarini saqlay olish qobiliyatini alohida mezon sifatida taklif qiladi [6]. Ushbu mezon bizning tahlilda saylovchining va’da, kelishuv va amaliy qaror oʻrtasidagi aloqani tushunish huquqi bilan tutashadi. Prinsipiallik har bir taktik murosani taqiqlamaydi. U murosa nima uchun zarurligi, qaysi chegaragacha maqbulligi va umumiy dastur bilan qanday bogʻlanishini ochiq asoslashni talab etadi.

Natijaga oid uzoqlashishni ham farqlash lozim. Fuqaro oʻz taklifi muhokama qilingan, vakilga e’tirozini ayta olgan va sabablarni tushungan holda ham qarordan norozi boʻlishi mumkin. Bunday holat avtomatik ravishda siyosiy subyektlik yoʻqolganini koʻrsatmaydi. Biroq bir xil shaxslar muntazam ravishda qaror yukini koʻtarib, ularning asoslarini muhokama qilish imkonidan mahrum boʻlsa, natija bilan jarayon orasidagi bogʻliqlik alohida tekshirilishi kerak. Begonalashuvni aniqlashda hissiyot, institutsional imkoniyat va taqsimlangan oqibat birgalikda, lekin aralashtirilmasdan koʻriladi.

S. Näsström saylovning demokratik mazmunini kelajakni teng asosda yangidan boshlash erkinligi bilan bogʻlaydi [7]. Bu yondashuv vakillikni oʻzgarmas identikliklarning takroriy tasdigʻi sifatida tasavvur qilishni muammolashtiradi. Biz undan siyosiy subyektlik oʻz tanlovini oʻzgartirish va avvalgi hamkorlikni qayta baholash imkoniyatini ham oʻz ichiga olishi haqidagi xulosani chiqaramiz. Fuqaro yangi asoslar tufayli boshqa pozitsiyani tanlasa, uning bu harakati faqat beqarorlik yoki sadoqatsizlik deb talqin qilinmasligi kerak. Siyosiy davomiylik yangilanish imkoniyati bilan birga yashashi mumkin.

Quyidagi jadval vakillikning oltita munosabatida imkoniyat bilan xavfni qiyoslaydi. Uning tuzilishi begonalashuvni yagona sabab yoki umumiy kayfiyatga qisqartirmaslikka xizmat qiladi. Bir institut mazmuniy ifodalashda ochiq, lekin qaror jarayoniga ulanishda yopiq boʻlishi mumkin; boshqasida esa ishtirok kanali mavjud boʻlib, muqobil siyosiy obrazlar cheklanishi mumkin. Jadval ushbu kombinatsiyalarni aniqlashga yordam beradigan mualliflik tahliliy vositasidir. U holatni tekshirishdan avval institutga tayyor ijobiy yoki salbiy baho bermaydi.

1-jadval. Vakillik munosabatlarida subyektlik imkoniyati va begonalashuv xavfi

Munosabat	Subyektlik imkoniyati	Uzilish xavfi	Tekshiruv savoli
Talabni ifodalash	Tajriba taniladi	Tayyor obraz	Qayta talqin bormi?
Guruhga birlashish	Umumiy harakat	Majburiy birlik	Farqlar eshitiladimi?
Vakilga munosabat	Da’voni baholash	Bir tomonlama nom	Rad etish mumkinmi?
Qarorga ulanish	Asosli javob	Javobsiz murojaat	Sabab tushuntiriladimi?
Mustaqil hukm	Bilimdan foydalanish	Yopiq vakolat	Qaror tekshiriladimi?
Siyosiy yangilanish	Tanlovni oʻzgartirish	Qotgan mansublik	Muqobil yoʻl bormi?

Munosabat	Subyektlik imkoniyati	Uzilish xavfi	Tekshiruv savoli

Jadvaldagi farqlar vakillik masofasini bartaraf etishdan ko‘ra uni oshkora va bahslashish mumkin bo‘lgan munosabatga aylantirish zarurligini ko‘rsatadi. Vakilning mustaqil hukmi fuqarolar talqinini butunlay almashtirmasligi, fuqaroning nazorati esa vakilni har bir lahzadagi kayfiyatning oddiy takrorchisiga aylantirmasligi kerak. Munosabatning demokratik shakli ushbu ikki talabning davomli uchrashuvida yuzaga keladi. Shaxs subyektligi vakil bilan to‘liq birlashib ketishda ham, barcha umumiy vositachilikdan ajralib qolishda ham yetarli asos topmaydi.

MUHOKAMA

Taklif etilgan talqinga nisbatan asosiy e’tiroz shaxsning asl manfaatini qanday bilish mumkinligidir. Agar manfaatlar kommunikatsiyada shakllansa, vakilning tasviri bilan fuqaroning o‘zini anglashini solishtirish uchun mustaqil nuqta qolmaydigandek tuyuladi. Biroq normativ baholash oldindan to‘liq tayyor manfaatni talab etmaydi. Fuqaroning talqinni o‘zgartirish, yangi dalil kiritish va boshqacha birlashishga kirishish imkoniyati tekshirilishi mumkin. Shu imkoniyatning yopilishi siyosiy shakllanishning muqarrar sharti emas. Jarayonning ijtimoiyligi uni bir tomonlama boshqarishga umumiy ruxsat bermaydi.

Vakilning mustaqilligini haddan tashqari cheklash ham subyektlikni zaiflashtirishi mumkin. Murakkab qarorlarda vakil yangi ma’lumotni baholashi, turli manfaatlarni solishtirishi va ayrim hollarda ommabop bo‘lmagan yechimni himoya qilishi kerak bo‘ladi. Agar uning vazifasi faqat oldindan bildirilgan talablarni takrorlash deb olinsa, umumiy hukm chiqarish qobiliyati kamayadi. Shu sabab maqolada mustaqil qaror bilan hisobdorlik birgalikda ko‘riladi. Vakilning farqli pozitsiyasi asoslar, muqobillar va oqibatlar to‘g‘risidagi ochiq tushuntirish orqali demokratik munosabat ichida qolishi mumkin.

Bevosita ishtirok barcha begonalashuvni yo‘qotadi, degan xulosa ham yetarli emas. Kichik yig‘ilishda ayrim kishilar ko‘proq vaqt, so‘zlash malakasi yoki obro‘ga ega bo‘lishi mumkin. Ularning norasmiy ustunligi rasmiy vakillik bo‘lmagan sharoitda ham boshqalarning ovozini cheklaydi. Bu fikr bevosita ishtirokning qiymatini inkor etmaydi; u shakl bilan sifatning farqini ko‘rsatadi. Institutni baholashda unda kimning tajribasi eshitilishi, kim talabni shakllantirishi va kim natijaga munosabat bildira olishi tekshirilishi zarur.

Doimiy faol ishtirokni shaxsiy burchga aylantirishning ham chegarasi bor. Fuqaro o‘z oilasi, kasbi yoki boshqa faoliyatiga vaqt ajratishi mumkin; har bir siyosiy masalada qatnashmaslik uning subyektlikdan voz kechganini bildirmaydi. Demokratik vakillikning bir qiymati umumiy ishlarni bajarishda uzluksiz shaxsiy safarbarlik talabini kamaytirishidir. Biroq ishtirok etmaslik ixtiyoriy bo‘lishi bilan imkoniyatning yopilishi tufayli chetlanish o‘rtasida farq mavjud. Tahlil faol bo‘lmagan kishilarni ayblashdan ko‘ra, kerak paytda siyosiy munosabatga qaytish yo‘llari ochiqligini so‘rashi lozim.

Vakillikni qayta baholash huquqi jamoaviy mas’uliyatni yo‘qotmasligi kerak. Umumiy tashabbusga qo‘shilgan shaxs boshqalar uning va’dasiga tayanishini hisobga olishi lozim. Shu bilan birga, har qanday kelishuvni abadiy sadoqatga aylantirish tanlov erkinligini susaytiradi. Asosli farq kelishuv shartlari, va’daning doirasi va yangi vaziyatni tushuntirish imkoniga bog‘liq. Shaxsning o‘zgarishi avtomatik ravishda ishonchsizlik, vakilning davomiyligi esa avtomatik ravishda vafodorlik belgisi bo‘lolmaydi. Ikkala holatda ham umumiy faoliyat oldidagi sabablarni ochiq bayon etish talab qilinadi.

Begonalashuvni faqat ishonch pasayishi orqali baholash noto‘g‘ri natija berishi mumkin. Kuchli hissiy yaqinlik mavjud bo‘lgan sharoitda ham fuqaro vakil qarorining sabablarini tekshira olmasligi mumkin. Aksincha, tanqidiy masofa saqlangan munosabatda hisobdorlik va ta’sir kanallari yaxshi ishlashi ehtimoli bor. Shu sabab ishonchning miqdori bilan uning asoslari ajratilishi lozim. Shaxs subyektligini kuchaytiradigan ishonch vakilning shaxsiga cheksiz tayanishdan ko‘ra, savol berish va xatoni tuzatish mumkinligini bilish bilan mos keladi. Bu farq hissiy aloqalarni siyosatdan chiqarishni talab qilmaydi.

Raqamli vositalar vositachilikni butunlay yo‘qotmaydi, balki uning shaklini o‘zgartirishi mumkin. Shartli onlayn muhokamada fuqarolar bevosita yozsa ham, savolni kim belgilashi, qaysi javob ko‘rinishi va muhokama qanday yakunlanishi ahamiyatli bo‘lib qoladi. Ko‘p munosabat bildirish imkoniyati bilan umumiy qarorga ta’sir qilish bir xil emas. Shuning uchun texnologiyaning mavjudligi mustaqil demokratik natija sifatida olinmaydi. Tahlil vosita orqali yaratilgan yangi aloqalar, ularning ochiqligi va foydalanuvchi o‘z talqinini o‘zgartira olish sharoitiga qaratiladi.

O‘zbekiston sharoitini nazariy o‘rganishda vakillikni faqat deputatning faoliyat ko‘rsatkichi yoki fuqaroning faolligi bilan izohlashdan kengroq savollar qo‘yish mumkin. Mahalliy tajriba umumiy siyosiy tilga qanday tarjima qilinishi, ushbu tarjima kimga tushunarli ekani va unga e’tiroz qanday ko‘rib chiqilishi muhimdir. Masalan, hisobotda amalga oshirilgan ishlar sanalishi bilan fuqaroning muammosi qaysi asosda ustuvor yoki ikkilamchi deb topilgani tushuntirilishi boshqa vazifalardir. Mazkur farq amaliyot haqidagi oldindan tayyor hukm emas, kelgusi tadqiqotning yo‘nalishidir.

Tahlilning empirik davomida vakillar bayonoti, fuqarolar murojaati, javob mazmuni va qarorning asoslari o‘rtasidagi aloqalar o‘rganilishi mumkin. Bunda bir muvaffaqiyatsiz murojaat butun tizimdagi begonalashuvning isboti

sifatida olinmasligi, aksincha, takrorlanuvchi uzilishlar va ularni tuzatish yo‘llari tekshirilishi kerak. Maqolada bunday kuzatuvlar amalga oshirilmagan. Uning nazariy natijasi tekshiruv uchun farqlangan kategoriyalarni taqdim etishdir: siyosiy ko‘rinish, da’voni qayta talqin qilish, jarayonga ulanish va natijani asosli bahslashish bir-birini to‘ldiradi, ammo bir xil hodisa emas.

Shunday yondashuv vakillik demokratiyasining normativ maqsadini fuqaroni doim g‘olib qilish sifatida emas, uning umumiy hayotdagi mualliflik maqomini saqlash sifatida tushuntiradi. Yutqazilgan ovoz yoki qabul qilinmagan talab subyektlikni tugatmaydi, agar shaxs keyingi siyosiy shakllanishda qatnasha olsa. Aksincha, bugungi manfaat qondirilishi uning nomidan kelajakda ham cheksiz gapirishga ruxsat bermaydi. Vakillikning demokratik qadrini aynan shu davomli ochiqlik bilan baholash vositachilikni tanqid qilish va uning zarur imkoniyatlarini saqlashni birlashtirishga yordam beradi.

XULOSA

Vakillik demokratiyasida shaxs subyektligini himoya qilish vakil bilan fuqaro o‘rtasidagi barcha masofani yo‘qotishni talab etmaydi. Tadqiqot vakillikning zarur vositachilik vazifasi bilan fuqaroning siyosiy talqin va qaror jarayonidan uzilishi o‘rtasidagi farqni asosladi. Shaxsning subyektligi uning ehtiyojini mustaqil nomlash, umumiy talab shakllanishida qatnashish, o‘z nomidan bildirilgan da’voni baholash va siyosiy aloqani qayta ko‘rish imkoniyatlarida namoyon bo‘ladi. Ushbu imkoniyatlar mavjud bo‘lmaganda, tashqi ishtirok yoki hissiy yaqinlikning o‘zi begonalashuvni bartaraf etmaydi. Ayni paytda, muayyan qarordan norozi bo‘lish yoki saylovda yutqazish shaxsning demokratik maqomi yo‘qolganini avtomatik ko‘rsatmaydi. Asosiy mualliflik xulosasi vakillikni qayta talqin qilish uchun ochiq munosabat sifatida baholash zarurligidir. Vakilning mustaqil hukmi sabablarni tushuntirish va fuqarolarning e’tiroziga javob berish majburiyati bilan uyg‘unlashishi kerak. Fuqaroning nazorati esa umumiy faoliyatning davomiyligini va vakilning murakkab muqobillar orasida qaror chiqarish vazifasini hisobga oladi. Taklif etilgan jadval mazmuniy ifoda, tashkilotga birlashish, qarorga ulanish va siyosiy yangilanishdagi imkoniyat hamda xavflarni ajratdi. Uning amaliy ahamiyati tayyor hukm chiqarishda emas, turli uzilishlarga mos savollar qo‘yishdadir. Kelgusi tadqiqotlar ushbu savollarni murojaatlar, hisobotlar va qaror asoslari bilan qiyoslashi mumkin. Shu yo‘l bilan vakillik shaxsni siyosatning passiv obyekti sifatida tasvirlashdan uzoqlashib, uni umumiy hayotning tanqidiy va mas’uliyatli ishtirokchisi sifatida e’tirof etadigan munosabatga aylanishi nazariy jihatdan tushuntiriladi.

References

[1] Raxmonov Sh. T. Vakillik hokimiyati – ijtimoiy birdamlik va hamjihatlikni ta’minlashning muhim sharti // International Scientific Journal of Biruni. 2026. Vol. 5, Issue 1. (p. 294–300).

[2] Teshaboev A. Siyosiy konsaltingni rivojlantirish masalalari // Siyosiy texnologiyalarning rivojlanishi: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. Toshkent: Complex Print, 2022. (p. 15–20). ISBN: 978-9943-8215-8-3.

[3] Шабров О. Ф. Понятие политического: возможна ли политическая наука? // Власть. 2016. Т. 24, № 9. (p. 51–61).

[4] Salikov A. Hannah Arendt, Jürgen Habermas, and Rethinking the Public Sphere in the Age of Social Media // Russian Sociological Review. 2018. Vol. 17, № 4. (p. 88–102). DOI: 10.17323/1728-192X-2018-4-88-102

[5] Saward M. Fragments of equality in representative politics // Critical Review of International Social and Political Philosophy. 2016. Vol. 19, № 3. (p. 245–262). DOI: 10.1080/13698230.2016.1144853

[6] White J. What Kind of Electoral System Sustains a Politics of Firm Commitments? // Representation. 2021. Vol. 57, № 3. (p. 329–345). DOI: 10.1080/00344893.2019.1624601

[7] Näsström S. Election // The Spirit of Democracy: Corruption, Disintegration, Renewal. Oxford: Oxford University Press, 2021. (p. 121–157). DOI: 10.1093/oso/9780192898869.003.0005

[8] Disch L. J. From the Bedrock Norm to the Constituency Paradox // Making Constituencies: Representation as Mobilization in Mass Democracy. Chicago: University of Chicago Press, 2021. (p. 34–50).

[9] DOI: 10.7208/chicago/9780226804477.003.0003